
RELIGIJA IN NARAVA V LUČI ROSOVE TEORIJE RESONANCE

Bojan Žalec

Uvod

V tem članku¹ se ukvarjam s teorijo resonance nemškega sociologa Hartmuta Rose. To je po njegovih besedah sociološka teorija našega odnosa do sveta, kot se glasi podnaslov njegovega glavnega dela o resonanci.² Teorija je zelo interdisciplinarna in celostna. V njej se filozofija, fenomenologija, hermenevtika, družbena kritika, normativna teorija in še kaj prepletajo s sociologijo.³ Rosova teorija je vzbudila veliko zanimanje med predstavniki različnih humanističnih in družboslovnih disciplin ter tudi predstavniki religije in znanosti o njej.⁴ Za

¹ Ta prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Etično-religiozni temelji in perspektive družbe ter religiologija v kontekstu edukacije in nasilje* (P6-0269) ter temeljnih raziskovalnih projektov *Medreligijski dialog – temelj za sožitje različnosti v luči migracij in begunske krize* (J6-9393) in *Holistični pristop k spoštovanju človekovih pravic v gospodarstvu – reforma slovenske in mednarodne pravne ureditve* (J5-1790), ki jih je finančno podprla Javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Hartmut Rosa, *Resonanz. Eine Soziologie der Weltbeziehung* (Berlin: Suhrkamp, 2016); Hartmut Rosa, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World* (Cambridge & Medford: Polity Press, 2019).

³ Jörg Hübner, »Reich-Gottes-Hoffnung als Auferstehung-Resonanz. Hartmut Rosas Resonanzkonzept ins Gespräch gebracht: ein theologisches Experiment,« *Evangelische Theologie* 81, št. 3 (2021): 225, <https://doi.org/10.14315/evth-2021-810307>.

⁴ Christian Helge Peters in Peter Schulz, ur., *Resonanzen und Dissonanzen. Hartmut Rosas kritische Theorie in der Diskussion* (Bielefeld: transcript Verlag, 2017); Tobias Kläden in Michael Schüßler, ur., *Zu schnell für Gott? Theologische Kontroversen zu Beschleunigung und Resonanz* (Freiburg et al.: Herder, 2017); Jean-Pierre Wils, ur., *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa* (Baden: Nomos, 2019); Hartmut Rosa in Christoph Henning, ur., *The Good Life Beyond Growth: New Perspectives* (New York et al.: Routledge, 2019); Martin

znanost o religiji je zelo pomembna, saj je verski odnos v svojem jedru resonančen odnos.⁵

Prva sestavina Rosove teorije, s katero se ukvarjam v tem članku, je njegovo razumevanje religije. Temu bom posvetil prvi del članka. V drugem delu bom predstavil Rosovo razumevanje narave. Na tej podlagi bom v zaključku izvedel nekatere ugotovitve, ki zadevajo pomen religije in strah sodobnega človeka pred izgubo resonance. Preden si ogledamo Rosovo razumevanje religije in narave, moram na kratko razložiti njegov pojem resonance,⁶ kar bom storil v naslednjem razdelku.

Bistvene značilnosti resonance in odtujenosti kot njenega »nasprotja«

Rosa resonanco razume kot odnos do sveta v različnih razsežnostih. Gre za dvostranski ali vzajemni odnos,⁷ kar pomeni, da resonanca zahteva tako utrepevalen, patičen odnos, kot tudi aktiven, delujoč odnos obeh udeležencev resonance. Ima štiri bistvene značilnosti, ki veljajo za obe strani v resonančnem razmerju:⁸ 1. aficiranost ali dotaknjenost, da se deležnikov resonance nekaj dotakne (nem. *Affizierung*); 2. lastno

Laube, »'Eine bessere Welt ist möglich'. Theologische Überlegungen zur Resonanztheorie Hartmut Rosas,« *Pastoraltheologie* 107, št. 9 (2018): 356–370, <https://doi.org/10.13109/path.2018.107.9.356>; Roland Rosenstock, »'Etwas, was nicht ist und doch nicht nur nicht ist'. Konturen einer resonanzsensiblen Theologie im Gespräch mit Hartmut Rosa,« *Pastoraltheologie* 107, št. 9 (2018): 401–407, <https://doi.org/10.13109/path.2018.107.9.401>; Branko Klun, »Reziliencia in resonanca: v iskanju nove drže do sveta,« *Bogoslovni vestnik* 80 (2020): 281–292, <https://doi.org/10.34291/BV2020/02/Klun>; Hübner, »Reich-Gottes-Hoffnung als Auferstehung-Resonanz«; Bojan Žalec, »Resonance as integral part of human resilience,« *Xlinguae* 14, št. 3 (2021): 139–149, <https://doi.org/10.18355/XL.2021.14.03.13>.

⁵ Klun, »Reziliencia in resonanca«, 290.

⁶ Hartmut Rosa, »Gelingendes Leben in der Beschleunigungsgesellschaft. Resonante Weltbeziehungen als Schlüssel zur Überwindung der Eskalationsdynamik der Moderne,« v *Zu schnell für Gott? Theologische Kontroversen zu Beschleunigung und Resonanz*, ur. Tobias Kläden in Michael Schüßler (Freiburg, Basel, Dunaj: Herder, 2017), 34–41.

⁷ Hartmut Rosa, »Resonanz als Schlüsselbegriff der Sozialtheorie,« v *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, ur. Jean-Pierre Wils (Baden-Baden: Nomos, 2019), 11–30.

⁸ Hartmut Rosa, »Zur Kritik und Weiterentwicklung de Resonanzkonzepts,« v *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, ur. Jean-Pierre Wils (Baden-Baden: Nomos, 2019), 196.

učinkovanje (nem. Selbstwirksamkeit); 3. preobrazba (nem. Transformation); 4. nerazpoložljivost (nem. Unverfügbarkeit⁹).

Iz povedanega je že jasno, da je odzivnost sestavni del resonance. Nasprotje resonance je odtujenost, ki je »odnos« ravnodušnosti, brezbričnosti ali celo sovražnosti. Odtujenemu subjektu se predmet ali svet kaže, pojavlja kot nem, gluhi, neodziven, kot golo razpoložljivo gradivo itd. To je mrtev, brezodnosni »odnos«. ¹⁰ Bubrov odnos jaz-ti je resonanca, odnos jaz-ono pa je odtujenost. ¹¹ Z nekom sem v resonanci, če se naju obeh nekaj dotakne, če jaz vplivam nanj in on name in če naju ta odnos – bolj ali manj – spremeni, preobrazi. Resonance ni mogoče nadzorovati, ni razpoložljiva v smislu nemškega samostalnika Verfügbarkeit. V odnosu resonance udeleženci drug drugega ne instrumentalizirajo. Primer resonančnega odnosa je medsebojna ljubezen in tudi za vero je resonanca bistvena sestavina.

Nasprotje odtujenosti je, kot že omenjeno, resonanca. Vendar odnos med odtujenostjo in resonanco ni samo nasprotje, ampak dialektično razmerje, ¹² saj je resonanca mogoča le na podlagi odtujenega sveta. ¹³ Resonanca je nasprotje odtujenosti, hkrati pa brez odtujenosti ni resonance; poleg tega resonanca ni alternativa odtujenosti, ampak le blisk v odtujenem svetu. ¹⁴ Rosa loči med bliski resonance ali izkustvi resonance, ki se pojavljajo tu in tam, na eni strani, ter trajno osnovno zmožnostjo za resonanco in trajnim temeljnim resonančnim zaupanjem na drugi. ¹⁵ Taka zmožnost in zaupanje, odnos temeljnega zaupanja, sta potrebna za prigradne in prekarne resonance, ki jih ni mogoče nadzorovati. ¹⁶

Rosa to osnovno tezo razvija v dveh smereh. Najprej resonanco razglasi za temeljno značilnost človeka. ¹⁷ Ljudje smo bitja, ki imajo temelj-

⁹ Hartmut Rosa, *Unverfügbarkeit* (Dunaj: Residenz Verlag, 2018); Hartmut Rosa, *The Uncontrollability of the World* (Cambridge, Združeno kraljestvo in Medford, Ma, ZDA: Polity Press, 2019).

¹⁰ Rosa, *Resonance*, 184.

¹¹ Žalec, »Resonance as integral part of human resilience«, 144.

¹² Rosa, *Resonance*, 184ff.

¹³ Rosa, *Resonance*, 190.

¹⁴ Laube, »'Eine Bessere Welt is möglich',« 366.

¹⁵ Laube, »'Eine Bessere Welt is möglich',« 366.

¹⁶ Laube, »'Eine Bessere Welt is möglich',« 367.

¹⁷ Hartmut Rosa, »'Human beings are first and foremost resonant beings.' Interview with Professor Hartmut Rosa of Universität Jena and director of Max-Weber-Kollegs made by Dioga

no sposobnost za resonanco in temeljno potrebo po njej. Tako človeška subjektivnost kot družbena intersubjektivnost sta v osnovi oblikovani in zgrajeni z vzpostavitvijo osnovnih resonančnih odnosov.¹⁸ Hrepenenje po resonanci je sestavni del človekove človečnosti.¹⁹ Konkretno oblikovanje in razvoj potrebe po resonanci in s tem uresničevanje uspešnega odnosa s svetom je odvisno od posebnih zgodovinskih, kulturnih in družbenih razmer, v katerih živijo ljudje.²⁰ Tako Rosova teorija doseže raven družbene teorije. Družbeni pogoji in dejavniki ne morejo povzročiti nastanka resonance, ni na voljo in je ni mogoče nadzorovati, lahko pa vplivajo na občutljivost osebe ali njeno nagnjenost k resonanci, dispozicijsko resonanco, kot to imenuje Rosa, ta je družbeno pogojena in zato spremenljiva.²¹ To pa že zagotavlja podlago za diagnostične in praktične poante glede moderne.²² Po mnenju Rose ima moderna v pogledu resonance dve plati. Po eni strani zaradi vse večjega izpolnjevanja imperativa prilaščanja sveta pomeni katastrofo resonance²³, po drugi pa so se v moderni pojavile večja občutljivost za resonanco in v marsičem posebne resonančne zmožnosti.²⁴ Po Rosovem mnenju je stopnjevanje prilaščanja sveta v sodobnosti povzročilo tudi stopnjevanje hrepenenja po resonanci. Če je sodobnost prinesla upad izkustev resonance, Rosa po drugi strani dokazuje, da iskanje resonance v njej ni prenehalo, ampak nasprotno: v odtujeni sodobnosti hrepenenje po resonanci in odrešitvi, ki temelji na njej, ni usahnilo, ampak se je celo povečalo.

Silva Corrêa, Gabriel Peters and João Lucas Tziminadis, « *Civitas* 21, št. 1 (2021), 120–129, <https://doi.org/10.15448/1984-7289.2021.1.39974>.

¹⁸ Rosa, *Resonanz*, 293.

¹⁹ Zdi se, da Rosa s svojo tezo o antropološki potrebi po resonanci podeduje hermenevitično tezo o človekovi antropološki potrebi po smislu, čeprav je zelo zadržan glede pomena smisla (Rosa, *Resonanz*, 303). Laube to zadržanost razlaga s tem, da pojem smisla ne more zajeti momenta preobrazbe, ki je tako pomemben za Rosov pojem resonance (Laube, »Eine bessere Welt ist möglich«, 367, op. 14).

²⁰ Laube, »Eine bessere Welt ist möglich«, 367.

²¹ Laube, »Eine bessere Welt ist möglich«, 368.

²² Pri uporabi izraza »moderna« v članku sledim Rosovi uporabi. Po njegovem pojmovanju je tudi sodobnost del moderne. Zato lahko tudi o sodobnosti govorimo kot o moderni. Rosa za sodobnost uporablja tudi termin »pozna moderna«. Sam, kadar se nanašam na sodobnost, uporabljam izraz »sodobnost« ali »pozna moderna«, če se nanašam na celotno obdobje moderne, pa termin »moderna«.

²³ Rosa, *Resonance*, 307ff.

²⁴ Rosa, *Resonance*, 357ff.

Rosa loči tri razsežnosti resonance: horizontalno (odnosi med ljudmi, skupnost(m)i),²⁵ diagonalno (z neživimi stvarmi in artefakti)²⁶ in vertikalno (z nečim, kar zadeva in zajema človeka kot celoto (svet, narava, zgodovina, Bog ...).²⁷ Loči štiri glavne osi vertikalne resonance: naravo,²⁸ umetnost,²⁹ religijo in zgodovino.³⁰ Najprej bom na kratko predstavil os religije in versko izkustvo kot resonančno izkustvo.³¹

Religija v Rosovi teoriji resonance

Rosa religijo razume kot obljube resonance. »Nekaj je prisotnega,« je osnovna oblika našega odnosa do sveta, ugotavlja Rosa, sledeč Merleau-Pontyju. Za verski pogled pa je to prisotno nekaj bistveno odzivnega, ustrezljivega in razumevajočega. V teističnih religijah je ta odzivni temelj bog. Ta je temelj odzivnega sveta. V okviru Rosove teorije je religija odnos, ki obljublja smiselno življenje v resonanci in zagotavlja, da je temeljna razsežnost sveta odnos in ne odtujenost.³²

V zvezi s tem Rosa posebej navaja Friedricha Schleiermacherja in njegovo razumevanje religije.³³ Poudarja Schleiermacherjevo ugotovitev, da je bistven element verskih izkustev in privlačnosti religije ideja odzivnega, ustrezljivega sveta, ki se nas dotakne in s katerim se lahko srečamo. Ta ideja je po Rosovem mnenju združljiva z zahodnjaško versko tradicijo in je hkrati najpomembnejša za njegovo razumevanje religije, saj je njegov bistveni in osrednji del.³⁴

V dvajsetem stoletju je podoben pogled zagovarjal Martin Buber, za katerega je odnos prvi in temeljni vidik vsega človeškega bivanja. Prepričan je bil, da je hrepenenje po odnosu jaz-ti temeljna in glavna

²⁵ Rosa, *Resonance*, 202ff.

²⁶ Rosa, *Resonance*, 226ff.

²⁷ Rosa, *Resonance*, str. 258 in naprej.

²⁸ Rosa, *Resonance*, 266ff.

²⁹ Rosa, *Resonance*, 288ff.

³⁰ Rosa, *Resonance*, 296ff.

³¹ Rosa, *Resonance*, 258–268; Rosa, »Gelingendes Leben in der Beschleunigungsgesellschaft,« 46–51.

³² Rosa, *Resonance*, 258.

³³ Friedrich Schleiermacher, *O religiji: govori izobraženim med njenimi zaničevalci* (Ljubljana: KUD Logos, 2005).

³⁴ Rosa, *Resonance*, 259–260.

človekova potreba.³⁵ Z vidika tematizacije verskih vidikov resonance se mi zdi relevantno na tem mestu dodati, da se izkaže, da je to hrepenenje hrepenenje po Bogu, saj po Bubru človek hrepeni po trajnem resonančnem odnosu. Krhek in nestabilen odnos jaz-ti ga ne zadovolji. Tak trajni odnos pa je mogoč le z Bogom. Odnos z Bogom je temelj in vir vsakega nestabilnega odnosa jaz-ti v svetu ali s svetom, tudi če sam Bog ni eden od teh odnosov ali množica teh odnosov, ker Bog ni niti svet niti ni v svetu. Še več, po Bubrovem mnenju z vsakim odnosom jaz-ti vstopamo bolj ali manj globoko v odnos z Bogom ali vsaj v njegovo preddverje. »Dih velikega Ti veje v vsakem odnosu jaz-ti,« je zapisal Buber.³⁶

Rosa svoje razumevanje religije razvija naprej prek razlage molitve, čaščenja in verskih obredov.³⁷ Namen molitve je doseči globoko resonanco s svetom, kar je razvidno iz dejstva, da je molitev usmerjena navznoter in navzven. Podobno se dogaja v meditativnih tehnikah. Tak pogled na molitev nam omogoča razumeti, zakaj je prevod religije kot vezi tako sugestiven, čeprav je lahko etimološko vprašljiv.

Rosa ugotavlja, da je pri bogoslužju in verskih obredih, kot sta eharistija in blagoslov, navpična resonanca povezana z vodoravno resonančno osjo med verniki in diagonalnimi resonančnimi odnosi v smislu resonančnega odnosa do stvari, kot so križ, kruh, kelih, blagoslovljena voda itd. Te lahko verniku/-ci, vsaj katoliškemu/-i, zadostujejo oz. omogočijo, da čutno zazna navpično resonanco. V tej perspektivi, ugotavlja Rosa, morda celo križ lahko razumemo v smislu teorije resonance, kot povezavo med vodoravno in navpično dimenzijo resonance. Vse razsežnosti resonance (navpična, vodoravna in diagonalna) so prisotne tudi pri praznovanju božiča.³⁸ Božič je družinski praznik (horizontalna resonanca), praznik posebnega odnosa do jaslic (diagonalna resonanca) in deteta (navpična resonanca).³⁹ Poleg tega je s teološkega vidika ta dokaz, da se v odnosu s človekom lahko spremeni tudi Bog,⁴⁰ kar je nujno,

³⁵ Martin Buber, *Ich und Du* (Stuttgart: Reclam, 1995), 26–28; Martin Buber, *Between Man and Man* (London: Routledge & Kegan Paul), 31ff; Rosa, *Resonance*, 260–261.

³⁶ Buber, *Ich und Du*, 7.

³⁷ Rosa, *Resonance*, 261–262.

³⁸ Rosa, *Resonance*, 263.

³⁹ Rosenstock, »'Etwas, was nicht ist und doch nicht nur nicht ist',« 406–407.

⁴⁰ Rosa, *The Uncontrollability of the World*, 58–59.

da lahko govorimo o resonanci med človekom in Bogom. Kot je zapisal Roland Rosenstock:

Z rojstvom deteta v jaslicah se Bog preobrazi in – glede na izkušnjo preobrazbe v človeka – ne ostane več isti. Bog se postavlja v odnos s samim seboj in s tem, ko postane človek, odpira ustrezen resonančni prostor za odnos s človekom.⁴¹

Rosa zavrača trditev, da njegovo razumevanje, da je bistvo religije potreba po odzivu, bolj ustreza katoliškemu stališču kot protestantskemu. Verjame, da to razumevanje ni vtakano le v krščanstvo, naj bo to katoliško ali protestantsko, ampak tudi v judovstvo in pravzaprav v vse druge svetovne religije, čeprav se ne spusti v dokazovanje zadnje teze. V zvezi s protestantizmom je prepričljiv njegov razmislek o protestantskih molitvah in pesmih, zlasti tistih, ki jih je napisal Paul Gerhardt. Rosa v zvezi z njegovimi pesmimi kot dokaz za svojo tezo, zapiše:

Protestantizem premakne svojo občutljivost za resonanco stran od teologije in na področji narave, v kateri se iščeta božja sled in glas, in umetnosti ali estetike, kjer ju je mogoče doživeti v glasbi in pesmi.⁴²

Rosa protestanta Paula Gerhardta poveže z judom Martinom Bubernom, čigar filozofija odnosa jaz-ti izhaja iz njegovega razumevanja hasidizma:⁴³

Tako Martin Buber in Paul Gerhardt podobno pripoznavata eksistencialno človeško potrebo po odzivu, skupaj z obljubo, da bo ta potreba potencialno izpolnjena, kot bistvo religije.⁴⁴

Krščanstvo k temu dodaja razumevanje Boga kot bitja odnosov. V zvezi s tem je pomembna ideja perihoreze in dejstvo, da sta bila v zgodnjem krščanstvu Bog in človeška duša konstitutivno povezana. Na tem

⁴¹ Rosenstock, »Etwas, was nicht ist und doch nicht nur nicht ist«, 406.

⁴² Rosa, *Resonance*, 264.

⁴³ Martin Buber, *The Legend of the Baal-Shem* (London: Horovitz Publishing, 1955), xiii; Buber, *Between Man and Man*, 254–255; Paul Arthur Schilpp in Maurice Friedman, ur., *The Philosophy of Martin Buber* (La Salle, Illinois: Open Court, 1991), 33; Maurice Friedman, *Martin Buber's Life and Work. The Early Years 1878–1923* (New York: E. P. Dutton, 1981), 111–112.

⁴⁴ Rosa, *Resonance*, 264.

mestu Rosa navaja Petra Sloterdijka,⁴⁵ ki odnos med dušo in Bogom izrecno opredeljuje kot temeljno in skrajno »radikalno«⁴⁶ resonanco.⁴⁷

Naslednji verski pojem, ki ga Rosa razlaga v diskurzu teorije resonance, je greh kot odtujenost od Boga. To pojmovanje ustreza tradicionalnemu judovsko-krščanskemu razumevanju greha kot odsotnosti odnosa, zlasti greha v smislu napuha, superbie, kot stanja, v katerem človek meni, da je samozadosten. Z vidika teorije resonance je torej greh stanje odtujenosti, v katerem človek noče, ni pripravljen ali sposoben slišati nikogar drugega kot samega sebe. Tudi za Martina Luthra je bilo to bistvo greha. Vendar Luthru in vsem monoteističnim svetovnim religijam ne gre predvsem za to, da bi dejansko slišali kakšen drug glas, ampak da smo sploh odprti za resonanco, da si jo želimo, k njej stremimo in si zanjo prizadevamo. Religija je obljuba, da nas svet še vedno sliši, nam poje ali govori, tudi če ga ne slišimo ali ga ne moremo slišati, tudi ko so vse naše osi resonance neme, gluhe, mrtve.⁴⁸

Dvomi o tem, ali ta trajni in ustrezljivi glas veselja dejansko obstaja ali pa gre le za prijetno iluzijo ali samoprevaro, naraščajo že od razsvetljenstva, kar dokazujejo kritike religije od 18. stoletja naprej. Na koncu v razsvetljenem obzorju, po katerem je svet le nekaj nemega in potekajočega po naravnih zakonih, ideje o odzivnem svetu ni bilo več mogoče ohraniti. Če je Pascal leta 1650 zapisal: »Večni molk tega brezmejnega prostorja me navdaja z grozo,«⁴⁹ hkrati pa je še vedno verjel in stavil na božji glas za vso to brezdanjo tišino, se je Nietzsche čez dve stoletji odrekel vsakemu upanju, da bo kdaj slišal ljubljene glas veselstva. Mislil je, da je to samo igra slepila ali zablode, kolikor že je lahko prijetna. Enega najradikalnejših pogledov na odtujenost sveta je v 20. stoletju razvil Albert Camus.⁵⁰ Njegova analiza ga je pripeljala do sklepa, da ne more biti absurda zunaj človeškega uma.⁵¹ Kljub temu absurd ni le v človeku niti samo zunaj človeka, v svetu, ampak je odvisen od obeh, človeka in

⁴⁵ Peter Sloterdijk, *Bubbles: Spheres I*. (Los Angeles: Semiotext(e), 2011), 545–546.

⁴⁶ Sloterdijk, *Bubbles*, 546.

⁴⁷ Rosa, *Resonance*, 264–265.

⁴⁸ Rosa, *Resonance*, 265.

⁴⁹ Blaise Pascal, *Misli* (Celje: Mohorjeva družba, 1986), 104 [št. 206].

⁵⁰ Albert Camus, »Mit o Sizifu: esej o absurdnem,« v *Mit o Sizifu; Uporni človek*, Albert Camus (Ljubljana: Cankarjeva založba), 13–135.

⁵¹ Camus, »Mit o Sizifu,« 44.

sveta,⁵² poleg tega je absurd edina vez med njima.⁵³ Prepričan je bil, da je to edino pošteno stališče⁵⁴ in da je najgloblje izkustvo sveta izkustvo njegove popolne odtujenosti, izkustvo, da je svet nem in da ga ni mogoče preobraziti tako, da bi (nam) spregovoril. To izkustvo je neke vrste epifanija, ki razkriva odtujenost, tišino in nemost vseh stvari in sveta.⁵⁵ Camus je bil prepričan, da je pristno življenje le v sprejemanju te resnice in ne v zatekanju k različnim slepilom, samoprevaram oz. utvaram: »Živeti se pravi dati živeti absurdnosti. Živeti pa ji dajemo predvsem s tem, da jo gledamo.«⁵⁶ Camusovo razumevanje v osnovi sovпада s stališčem sodobnega filozofa narave Bernulfa Kanitscheiderja, ki je leta 2008 v intervjuju dejal: »Vesolje nam nič ne govori.«⁵⁷

Vidimo torej, da lahko glede resonance in odtujenosti sveta ločimo dva osnovna pogleda: na eni strani stališče, da je vesolje nemo in (nam) ničesar ne govori, na drugi pa prepričanje, da je resonančno. Vendar se med tema možnostma ne moremo odločiti na podlagi logike in razuma, ampak je odločitev odvisna od občutka posameznika, ta pa od njegove občutljivosti ali nagnjenosti k resonanci. Kot je zapisal Rosa:

Ali je tisto, kar leži na 'dnu sveta', resonanca vesolja – kot verjamejo Schleiermacher, Buber in James – ali samo hladna tišina mračnega vesolja – kot trdijo Kanitscheider, Nietzsche in Camus –, ni mogoče ugotoviti s pomočjo logike in razuma. To je mogoče kvečjemu 'čutiti', in to, kar pride iz tega preizkusa občutkov, je odvisno od dispozicijske resonance ali odtujenosti osebe, pridobljenih nenazadnje z njenimi vzgojnimi in izobraževalnimi izkušnjami (prim. poglavje VIII: 3); v tem kontekstu se odtujenost zdi nesrečen koncept, glede na njegove negativne konotacije.⁵⁸

Po Rosovem mnenju sta v človeku antropološko zakoreninjena želja po resonanci in strah pred tišino sveta. Ta strah lahko privede do kolektivnega verskega nasilja,⁵⁹ ki želi s silo zagotoviti resonanco s svetom, kar pa ni mogoče, ker resonance ni mogoče nadzorovati ali izsiliti oz. vsiliti

⁵² Camus, »Mit o Sizifu,« 37, 41, 44.

⁵³ Camus, »Mit o Sizifu,« 37, 43.

⁵⁴ Camus, »Mit o Sizifu,« 37.

⁵⁵ Rosa, *Resonance*, 266.

⁵⁶ Camus, »Mit o Sizifu,« 61.

⁵⁷ Rosa, *Resonance*, 267.

⁵⁸ Rosa, *Resonance*, 267.

⁵⁹ Rosa, *Resonance*, 267–268.

in ker morata v resonanci obe strani delovati, učinkovati in govoriti s svojim glasom, kar pa ni združljivo s prisilo. Nasilni ljudje zamenjujejo podrejenost človeka njihovi volji z resonanco človeka s svetom. Drug način, na katerega je nasilje povezano z bojem proti nemosti svetov, so poskusi prebuditi resonanco z vojno ali nasiljem. Sem spadajo različna stališča (neoničejanska in druga) v 19. in 20. stoletju, ki so povelečevala vojno in druge oblike nasilja (Nietzsche, Bataille, futurizem itd.).⁶⁰ Menim, da je to razlago mogoče uporabiti tudi za številne člane različnih ekstremističnih skupin v sedanosti, ki so se skrajnim gibanjem pridružili na primer zaradi krize identitete, ki jo je mogoče razlagati kot krizo resonance ali posledico odtujenosti. Človek je lahko državljan/-ka neke države, pripadnik/-ca naroda, etnične skupine, družine, skratka, nečesa, kar (vsaj na zunaj) določa njegovo/njeno identiteto, hkrati pa so vsi njegovi/njeni kanali resonance mrtvi, nemi, zamašeni. Zato jih poskuša oživiti z radikalnimi potezami. Človek poskuša na vse načine prekiniti to odtujenost, saj jo je izjemno težko prenašati. Rosa na primer definira depresijo kot mrtvost človeških kanalov resonance. Poleg tega tako stanje odtujenosti pomeni krizo smisla življenja, njegovo odsotnost, kar lahko razlagamo kot odsotnost resonance,⁶¹ saj se smisel rodi, poraja, ko (za)vibrira žica resonance.⁶²

Kljub vsem težavam z resonanco v moderni pa človeška želja in hrepenenje po njej v tem času nista usahnila. Vendar pa je vse več ljudi začelo iskati navpično resonanco (še) po drugih oseh, poleg religije. Najpomembnejše od teh so narava, zgodovina in umetnost. Moderna je oblikovala tri druge institucionalizirane načine za zadovoljitev želje po navpični resonanci, ki so funkcionalno enakovredni religiji, vendar ne zahtevajo njenega metafizičnega sistema.⁶³ Religija je tako v moderni le ena od osi navpične resonance. Še več, vse bolj se uveljavlja iskanje

⁶⁰ Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge, MA, London, Anglija: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 661–675.

⁶¹ V tej točki se Rosa strinja s Camusom.

Dietmar Mieth, »Dynamische Stabilisierung und resonante Weltbeziehung,« v *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, ur. Jean-Pierre Wils (Baden-Baden: Nomos, 2019), 185.

⁶² Rosa, »Zur Kritik und Weiterentwicklung des Resonanzkonzepts,« 199; Mieth, »Dynamische Stabilisierung und resonante Weltbeziehung,« 186.

⁶³ Rosa, *Resonance*, 268.

vertikalne resonance po osi narave, tako zelo, da Rosa ugotavlja, da je narava središčna os vertikalne resonance v sodobnosti. Zato se bomo zdaj posvetili predstavitvi narave v luči Rosove teorije resonance.

Resonanca z naravo ali narava kot vertikalna os resonance

Rosa začne svojo analizo narave kot vertikalne osi resonance s premislekom o prepričanju, da nam narava (lahko) govori.⁶⁴ Najprej pojasni, da je to prepričanje močno prisotno tudi v moderni. Kot prvi primer navaja fizika in astronoma Johannes Keplerja (1571–1630) in njegovo delo *Harmonices Mundi*.⁶⁵ Kepler je v njem apliciral pitagorejski koncept glasbe sfer na moderno heliocentrično stališče. Bil je prepričan, da se da dokazati, da zakoni astronomije ustrezajo zakonom glasbe.⁶⁶ Drug Rosov primer je sodobna fizikalna teorija strun oz. določene interpretacije te. Tako je fizik Brian Greene tretjemu delu svoje svetovne uspešnice *The Elegant Universe* dal naslov »Vesoljna simfonija«. Po tej interpretaciji naj bistvo teorije superstrun ne bi bilo nič drugega kot glasba.⁶⁷

Poleg znanstvene sfere je to prepričanje prisotno tudi v vsakdanjem razmišljanju in kulturi.⁶⁸ Tukaj je zelo razširjeno tudi danes, v obliki mnenja, da moramo prisluhniti glasu narave, da bomo lahko slišali tudi svoj pravi notranji glas in tako bili oziroma lahko postali, kar zares smo, bili avtentični, pristno bivali. To prepričanje se je pojavilo v romantiki, danes pa zaznamuje našo množično kulturo. Ljudje, ki so tako prepričani, težijo k resonanci z naravo, vendar pa Rosa tukaj vidi določen problem. Kot smo že pojasnili, je za resonanco nujno, da sta oba deležnika resonančnega odnosa tako utrpevalna kot dejavna. Pri »romantičnem«
pojmovanju narave, o katerem smo pravkar govorili, pa je ta odnos enostranski: človek od narave predvsem sprejema, jo sliši, ona sama pa ne

⁶⁴ Rosa, *Resonance*, 268ff.

⁶⁵ Johannes Kepler, *The Harmony of the World*, prev. Charles Glen Wallis (Čikago: Encyclopedia Britannica, 1952).

⁶⁶ Rosa, *Resonance*, 286–269.

⁶⁷ Brian Greene, *The Elegant Universe* (New York: W. W. Norton, 1999), 133 in 135–165; Rosa, *Resonance*, 269.

⁶⁸ Rosa, *Resonance*, 269ff.

sprejema glas od človeka, ga ne sliši, človek je ne preobraža.⁶⁹ Človek naravo »kontemplira«, narava deluje nanj in ga preobraža, odnos preobrazanja pa ne gre v drugo smer, od človeka k naravi. Tak enosmerni, enostranski odnos pa ni resonanca.

Vendar pa je Rosovo stališče še močnejše od trditve, da je zamisel resonance z naravo prisotna v moderni: ne samo, da je ta zamisel močno prisotna v moderni, ampak je ideja »glasu narave« izum tega obdobja.⁷⁰ To implicira, da je tudi zamisel resonance človeka in narave izum moderne, saj sta dve entiteti lahko v resonanci samo, če vsaka govori s svojim glasom. Ideja resonance med človekom in naravo pred moderno ni bila mogoča, ker prej ni obstajala zadostna avtonomija človeka od narave.⁷¹ Vendar pa sodobni človek pozne moderne kljub svoji »avtonomiji« od narave vendarle ne more brez resonance z naravo.⁷² Pri uresničevanju te želje pa ima težave. Posvetimo se zdaj tem problemom.

Zgoraj, ko sem omenil problematičnost »romantično« razumljenega enostranskega, enosmernega odnosa z naravo, smo že omenili glavno temo, na katero se osredinja Rosa, kadar se ukvarja z naravo kot (vertikalno) osjo resonance. To so napetosti in nasprotja v odnosu sodobnega človeka do narave. Po eni strani človek želi biti v resonanci z naravo, po drugi pa so v njegovem odnosu do nje sestavine, ki tak odnos delajo nekonsistenten, ga ovirajo ali celo kar onemogočajo. Enega od takih primerov smo že omenili: to je romantičen odnos do narave, v katerem je človek (preveč) samó patičen, utrpevalen, da bi lahko govorili o resonanci. Drug tak primer je odnos sodobnega človeka do živali. Vzemimo ljubitelje hišnih ljubljencev. Številni prek živali iščejo stik, resonanco z naravo. Svojim ljubljencem dajejo »vse«, kar lahko. Po drugi strani se ne zmenijo za trpljenje neskončnega števila živali v krempljih mesne industrije in drugje. To kaže, da je v odnosu do živali vendarle še vedno navzoč dejavnik potrošništva ali egoizma, ki je negativen dejavnik resonance.

Rosa opozarja, da je v mišljenju, da bomo prek stika z naravo prišli do svojega pravega, globokega jaza in »globljih« stvari, pogosto navzoče

⁶⁹ Rosa, *Resonance*, 277.

⁷⁰ Rosa, *Resonance*, 270.

⁷¹ Rosa, *Resonance*, 270.

⁷² Rosa, *Resonance*, 270.

prepričanje, da narava na nas deluje tako rekoč za našim hrbtom, če mi to hočemo ali ne, neodvisno od naše vednosti in celo želje.⁷³ Rosa kot tak primer navaja adrenalinske športnike, ki na primer po divjih strmih smučajo, opremljeni s čeladami in kombinezoni, ki jih je izdelala Nasa.⁷⁴ V tem je prisoten element premagovanja narave, njenega obvladovanja, in to s pomočjo sodobne tehnike in tehnologije. Pa vendar je hkrati marsikateri od teh adrenalinskih športnikov, ki naravo premaguje in si jo nekako podreja, jo dela razpoložljivo, prepričan, da je prav takrat, ko jo premaguje ali jo premaga, v resonanci z naravo. To velja za ekstremne alpiniste, jadranja prek oceanov itd.

Težnja sodobnega človeka, da bi našel resonanco z naravo, se kaže tudi v povečanju »turizma« v divjini, ko ljudje plačujejo za to, da živijo čim bolj »divje«, »primitivno«, »prvinsko«, da bi tako prišli v resonanco z naravo, od katere si obetajo globoka duhovna izkustva. Seveda pri takem načrtnem in organiziranem, »programiranem« iskanju resonance praviloma ne pride do nje, saj se je ne da poljubno proizvajati in nadzorovati.⁷⁵ Sledi razočaranje, toda drugače ne more biti, saj inženiring resonance ni mogoč.

Dejstvo, da inženiring resonance ni mogoč in da s tem, ko z neko entiteto razpolagamo, uničimo možnost resonance z njo, je še posebej relevantno v sodobni, tehnološki dobi. Če bi človek naredil, da bi bila razpoložljiva narava in on sam, bi s tem uničil možnost resonance tako z naravo kot s samim seboj. Tega se moramo zavedati, kadar razpravljamo o izpopolnjevanju (ang. *enhancing*) človeka in njegovega okolja, o sedanji dobi antropocena, trans- in posthumanizmu ter podobnih idejah in smereh.⁷⁶ Ljudje se tega zavedajo, zato je v sodobnosti zelo prisoten strah pred izgubo resonance z naravo. Rosa za tipičnimi pojavi sodobne družbe, kot je odnos do živali, skrb za usodo naravnega okolja ipd., vidi strah sodobnega človeka pred izgubo resonance z naravo, kar naj bi bilo pravi izvor in gibalno teh pojavov.⁷⁷ Prava osnova temeljnega strahu sodobnosti glede narave ni strah, da bomo izgubili naravo kot

⁷³ Rosa, *Resonance*, 272.

⁷⁴ Rosa, *Resonance*, 271.

⁷⁵ Rosa, *Resonance*, 277.

⁷⁶ Rosa, *Resonance*, 274.

⁷⁷ Rosa, *Resonance*, 274.

vir, ampak da lahko ta onemi in bomo tako ostali brez eksistencialne orientacije, lastnega jaza, pristinega bivanja, smisla življenja in kar je še središčnih (eksistencialnih) vrednot sodobne kulture. Strah pred izgubo resonance z naravo je v končni instanci eksistencialne, neresursne narave. Problem, da bi narava postala popolnoma razpoložljiva in tako nema, je, kot pravi Rosa, »kulturni 'okoljski problem'« za družbe pozne moderne. Vendar pa politika in sociologija okolja ter še posebej discipline, ki so blizu naravoslovju, nimajo ustreznega pojmovnega aparata oz. pojmovnih sredstev, da bi dojele in artikulirale ta (temeljni) problem, zato okoljsko krizo razlagajo samo kot krizo zmanjševanja virov in (posledičnih) katastrofičnih vzročno-posledičnih verig.⁷⁸

Da ne bo nesporazuma, Rosa nikakor ni proti zaščiti okolja, alternativnim virom energije, drugačnemu odnosu do resursov, bolj etičnemu odnosu do živali itd. Prav nasprotno!⁷⁹ Vendar pa obenem v okvirih svoje teorije resonance razvije omenjeno razlago odnosa sodobnih ljudi do narave. V njihovem ravnanju vidi evidenco za temeljno načelo svoje teorije ravnanja, ki se glasi, da je tisto, kar v temelju motivira ljudi, iskanje oaz resonance in izogibanje puščavam odtujenosti.⁸⁰

Po Rosovem mnenju je narava za sodobnega človeka celo središčno področje, na katerem išče vertikalno resonanco. Vendar pa tega svojega iskanja ne zna uskladiti tako, da bi se v njem uravnoteženo prepletala njegov utrpevalni in učinkovalni, dejavni odnos do narave, in to skupaj, »neshizofreno« razdeljena.⁸¹ Samo v takem uravnoteženem sobivanju patičnega in učinkovalnega se lahko razvije resonanca. Drugače je občutek resonance v najboljšem primeru utvara, ki ima sicer (lahko) nekatere blagodejne učinke. Narava se na nas ne odziva, če smo samo patični, še manj, če jo samo obdelujemo, uporabljamo, instrumentaliziramo. Morda so nam prav odnosi s hišnimi ljubljenci lahko znak za to: po eni strani se nam pes ne bo »odprl«, če ga bomo samo na silo dresirali, po drugi pa seveda potrebuje naše vodstvo, da je lahko »on sam«. Podobno je tudi z drugo naravo. Samo v angažiranem odnosu z naravo, ki ni le gola instrumentalizacija narave, lahko pridemo v re-

⁷⁸ Rosa, *Resonance*, 274.

⁷⁹ Rosa, *Resonance*, 275.

⁸⁰ Rosa, *Resonance*, 117.

⁸¹ Rosa, *Resonance*, 277.

sonanco z njo. To ve vsak dober kmet. V krščanski teološki govorici to pomeni, da smo v angažiranem odnosu z naravo, jo upravljamo in je ne samo »kontempliramo«, vendar pa se ne vedemo kot njeni lastniki ali gospodarji, ampak samo kot skrbniki in partnerji. Njen gospodar je Bog, ki zahteva od nas angažiran odnos z naravo, saj si želi resonance med svojimi ustvarjeninami. Resonanca človeka in narave zahteva, da sta deležnika v dinamičnem odnosu, ki ni niti čista harmonija, niti gola podrejenost, niti samo boj, ampak dejaven dvostranski odnos medsebojnega učinkovanja in preobražanja. Šele v takem odnosu lahko vsaka stran sliši drugo, obenem pa ohrani svoj glas in značaj. Pot resonance je srednja pot, vmesno ali zmerno stališče med »predajanjem« naravi in golim instrumentalističnim odnosom do narave. Resonanca ne zahteva, da se do smrti izstradamo, da ne bomo ubili nobenega živega bitja, da ne hodimo, da ne bi pohodili žuželk, itd. Etika resonance ne zahteva popolne samoopovedi in samozanikanja, popolne odpovedi lastni uveljavitvi, samoafirmaciji, ampak da smo oz. postajamo to, kar smo, da smo pristni oz. bivamo v skladu s svojo naravo. Resonanco lahko interpretiramo kot kazalnik, da smo, kar smo, da bivamo v skladu s svojo naravo. V tej pravici smo si bitja enakovredna in šele s tem, da bitja so, kar so, lahko pride do resonance med njimi. Etika resonance ima v sebi element etike pristnosti, ki pa je razširjen v odnosno dimenzijo. Medtem ko ideal avtentičnosti še dopušča (utvaro), da sem lahko sam avtentičen, ne da bi bil drugi pristen, je pri resonanci očitno, da ne morem biti v resonanci, če ni tudi drugi v resonanci, tako, kot ne morem ploskati z eno roko. V tem je izjemno pomemben motivacijski potencial oz. moč etike resonance, ki narekuje spoštovanje temeljnega načela, zlatega pravila: ne uničuj resonance drugega, če ne želiš, da bi sam pristal v odtujenosti. To je velika odlika etike resonance, ki spoštovanje resonance drugega ne samo zahteva, kot kakšen »neživljenjski« kategorični imperativ, ne glede na dobre ali slabe posledice za konkretno in »otipljivo« življenje človeka, ampak človek lahko tudi razume, da bo kršenje zlatega pravila resonance plačal na lastni koži, z izgubo svoje resonance.⁸²

⁸² Rosa, »Zur Kritik und Weiterentwicklung des Resonanzkonzepts,« 207–208.

Vrnimo se nazaj, k svoji ugotovitvi glede pravega načina doseganja resonance z naravo. Prava pot je samo v uravnoveženi združitvi utrpevalnega in učinkovalnega momenta. To pomeni, da so enostranski, »lahki«, načini izključeni. Resonance ne bomo dosegli niti s popolno predajo naravi niti z njenim golim obvladovanjem. Prava resonanca z naravo je zapletena »veščina«, lahko bi rekli kar vrlina, ki se je mora človek naučiti, še posebej če jo je izgubil. Resonanca z naravo je znanje kako, ne znanje da, zato se je lahko naučimo samo s prakso in ob primernih zgledih. To je v sodobnih okoljih in kontekstih sodobnega človeka težko, saj nas naša civilizacija stalno sili in uri za obvladovanje narave. Navajeni smo potrošniškega pristopa k naravi, ki je obvladovanje ali predajanje. Mi naravo obvladujemo ali pa nam narava daje resonanco kar sama od sebe, razmišlja potrošnik. Tako je bilo na primer v hipijevskih pristopih veliko potrošniške naivnosti. To potrošništvo je navzoče tudi danes, ko čez teden na delovnem mestu naravo instrumentaliziramo, med konci tedna pa se ji predajamo. Kaj je pravilen, uravnovežen odnos do narave, se lahko naučimo od tistih, ki od nje živijo tako, da sobivajo z njo. Zato bomo morali, kakor koli že je to težko dosegljivo, tudi v sodobnem svetu poiskati načine, da bodo lahko generacije konkretno izkusile pravo življenje z naravo in ga izvajale, prakticirale. Taki poskusi ne smejo zapasti v eno ali drugo od omenjenih skrajnosti (golo utrpevanje ali obvladovanje).

Zaključek: religija, narava in strah pred izgubo resonance

Naj na koncu spregovorim o odnosu med religijo in naravo kot vertikalnima osema resonance. »Prednost« religije je v tem, da nas lahko osvobodi od strahu na način, na katerega nas odnos z naravo ne more. Seveda pa so meje med osema jasne predvsem analitično, miselno, abstraktno, v konkretnih primerih pa precej bolj meglene in nejasne, saj na primer še zdaleč ni vedno lahko reči, ali je določen resonančni odnos z naravo religioznega značaja ali ne. Treba pa je omeniti še eno opažanje glede strahu. Dejali smo, da sodobnega človeka muči strah pred izgubo resonance z naravo. Ta strah je toliko večji pri tistih, ki niso verni. Vera lahko namreč človeka osvobodi tudi strahu pred izgubo resonance z naravo, saj verniku nenazadnje ostaja njegova glavna os resonance, to

je os religije. Za tistega, ki ne računa na religiozno os resonance, pa je izguba osi narave večji udarec. Tudi to dejstvo bi morali upoštevati, kadar razmišljamo o odnosu ljudi do okolja in njihovem razumevanju okoljske krize.

B i b l i o g r a f i j a

- Buber, Martin. *The Legend of the Baal-Shem*. London: Horovitz Publishing, 1955.
- Buber, Martin. *Ich und Du*. Stuttgart: Reclam, 1995.
- Buber, Martin. *Between Man and Man*. London: Routledge & Kegan Paul, 2002.
- Camus, Albert. »Mit o Sizifu: esej o absurdnem.« V *Mit o Sizifu; Uporni človek*, Albert Camus, 13–135. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Friedman, Maurice. *Martin Buber's Life and Work. The Early Years 1878–1923*. New York: E. P. Dutton, 1981.
- Greene, Brian. *The Elegant Universe*. New York: W. W. Norton, 1999.
- Hübner, Jörg. »Reich-Gottes-Hoffnung als Auferstehung-Resonanz. Hartmut Rosas Resonanzkonzept ins Gespräch gebracht: ein theologisches Experiment.« *Evangelische Theologie* 81, št. 3 (2021): 223–236. <https://doi.org/10.14315/evth-2021-810307>.
- Kepler, Johannes. *The Harmony of the World*. Prevedel Charles Glenn Wallis. Čikago: Encyclopedia Britannica, 1952.
- Kläden, Tobias in Michael Schüßler, ur. *Zu schnell für Gott? Theologische Kontroversen zu Beschleunigung und Resonanz*. Freiburg et al.: Herder, 2017.
- Klun, Branko. »Rezilienca in resonanca: v iskanju nove drže do sveta.« *Bogoslovni vestnik* 80 (2020): 281–292. <https://doi.org/10.34291/BV2020/02/Klun>.
- Laube, Martin. »'Eine bessere Welt ist möglich.' Theologische Überlegungen zur Resonanztheorie Hartmut Rosas.« *Pastoraltheologie* 107, št. 9 (2018): 356–370. <https://doi.org/10.13109/path.2018.107.9.356>.
- Mieth, Dietmar. »Dynamische Stabilisierung und resonante Weltbeziehung.« V *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, uredil Jean-Pierre Wils, 179–187. Baden-Baden: Nomos, 2019.
- Pascal, Blaise. *Misli*. Celje: Mohorjeva družba, 1986.
- Peters, Christian Helge in Peter Schulz, ur. *Resonanzen und Dissonanzen. Hartmut Rosas kritische Theorie in der Diskussion*. Bielefeld: transcript Verlag, 2017.

Rosa, Hartmut. *Resonanz. Eine Soziologie der Weltbeziehung*. Berlin: Suhrkamp, 2016.

Rosa, Hartmut. »Gelingendes Leben in der Beschleunigungsgesellschaft. Resonante Weltbeziehungen als Schlüssel zur Überwindung der Eskalationsdynamik der Moderne.« V *Zu schnell für Gott? Theologische Kontroversen zu Beschleunigung und Resonanz*, uredila Tobias Kläden in Michael Schüßler, 18–51. Freiburg, Basel, Dunaj: Herder, 2017.

Rosa, Hartmut. *Unverfügbarkeit*. Dunaj: Residenz Verlag, 2018.

Rosa, Hartmut. »Resonanz als Schlüsselbegriff der Sozialtheorie.« V *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, uredil Jean-Pierre Wils, 11–30. Baden-Baden: Nomos, 2019a.

Rosa, Hartmut. »Zur Kritik und Weiterentwicklung des Resonanzkonzepts.« V *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*, uredil Jean-Pierre Wils, 191–212. Baden-Baden: Nomos, 2019b.

Rosa, Hartmut. *Resonance: A Sociology of our Relationship to the World*. Cambridge & Medford: Polity Press, 2019c.

Rosa, Hartmut. *The Uncontrollability of the World*. Cambridge, Združeno kraljestvo in Medford, MA, ZDA: Polity Press, 2019d.

Rosa, Hartmut. »‘Human beings are first and foremost resonant beings.’ Interview with Professor Hartmut Rosa of Universität Jena and director of Max-Weber-Kollegs made by Dioga Silva Corrêa, Gabriel Peters and João Lucas Tziminadis.« *Civitas* 21, št. 1 (2021): 120–129. <https://doi.org/10.15448/1984-7289.2021.1.39974>.

Rosa, Hartmut in Christoph Henning, ur. *The Good Life Beyond Growth: New Perspectives*. New York et al.: Routledge, 2019.

Rosenstock, Roland. »‘Etwas, was nicht ist und doch nicht nur nicht ist.’ Konturen einer resonanzsensiblen Theologie im Gespräch mit Hartmut Rosa.« *Pastoraltheologie* 107, št. 9 (2018): 401–407. <https://doi.org/10.13109/path.2018.107.9.401>.

Schleiermacher, Friedrich. *O religiji: govori izobraženim med njenimi zaničevalci*. Ljubljana: KUD Logos, 2005.

Schilpp, Paul Arthur in Maurice Friedman, ur. *The Philosophy of Martin Buber*. La Salle, Illinois: Open Court, 1991.

Sloterdijk, Peter. *Bubbles: Spheres I*. Los Angeles: Semiotext(e), 2011.

Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge, MA in London, Anglija: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Wils, Jean-Pierre, ur. *Resonanz. Im interdisziplinären Gespräch mit Hartmut Rosa*. Baden-Baden: Nomos, 2019.

Žalec, Bojan. »Resonance as integral part of human resilience.« *XLinguae* 14, št. 3 (2021): 139–149. <https://doi.org/10.18355/XL.2021.14.03.13>.